

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.33.2.1>

Predrag Brebanović

FILOLOGIJA KAO OTPOR

*dr. sc. Predrag Brebanović, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu
brebanov@eunet.rs*

izvorni znanstveni članak

UDK 80

81

rukopis primljen: 7. kolovoza 2021; prihvaćen za tisak: 25. studenoga 2021.

Rad je posvećen filologiji, njenoj ulozi, statusu i perspektivama. Nakon uvodnog opšteg osvrtu i sumarnog istorijskog pregleda, analizira se njena pozicija u proteklih pola veka. Kao paradigmatične se uzimaju relacije spram lingvistike, književne teorije, kulturalnih studija i humanistike in toto. Ukazuje se na to da je – uprkos svojoj širini i prilagodljivosti – filologija u vlastitom samorazumevanju pružala otpor svim tendencijama koje su u naznačenom periodu dominirale na naznačenim područjima. U zaključku se njene aktuelne i buduće aktivnosti sagledavaju i projektuju kao nastavak opisanih praksi.

Ključne reči: *filologija; lingvistika; književna teorija; studije kulture; humanistika*

1.

„Naša majka zove se *philologia*” – naglasio je na pragu ovog veka u jednom prigodnom tekstu ugledni američki slavista i komparatista.¹ Ta rečenica, koja bi stotinak godina ranije bila smatrana banalnim truizmom,

---

¹ Vidi Holquist 2000. Svi navodi iz tog članka preuzeti su sa stranice 1976, iz jednog od deset vrlo kratkih priloga koji su – zajedno sa više desetina probranih odlomaka iz uradaka prvobitno štampanih u istoj publikaciji počev od 1884 – premijerno objavljeni u specijalnom, „milenijumskom” izdanju časopisa *PMLA*.

zazvučala je u datim okolnostima kao opomena. Nakon što je zapazio da na engleskom jeziku ne postoji ni približni ekvivalent nemačkom *Literaturwissenschaft* ili ruskom *литературовѣденіе*, isti se autor – upozoravajući na to da smo prethodnih decenija, ne samo u anglosaksonskoj zoni, svedočili inflatornom uvođenju svakovrsnih „studija”, poput postkolonijalnih ili rodnih – spustio do samog korena disciplinarnog genealoškog stabla; ali je, tek što ju je prizvao, bio prinuđen da konstatuje kako je majčica filologija odavno mrtva i kako njen leš, poput tela starca Zosime, širi neprijatan miris.

Zbilja, vrhunac koji je filologija dosegla u 19. stoleću predstavljao je, u izvesnom smislu, i njen kraj. Iznedrivši lingvistiku, ona joj je ubrzo prepuštala većinu institucija, uključujući i najvažniju od svih – Univerzitet. U doba u kojem su konstituisani moderni „studiji” jezika i književnosti (uključujući i uporednu književnost ili komparatistiku) filologija je *kao profesija* faktički nestala. Ime joj srećemo samo u sintagmama poput „klasične filologije” (odskora, sve više, i u nacionalno atribuiranim „filologijama”), s tim da ni na fakultetima koji se zovu filološkima na njega nećete naići u nazivima odseka ili katedri. Tako je i u onim univerzitetskim ustanovama gde se, uprkos onomastici organizacionih jedinica, dobija formalno zvanje filologa – koje se u pragmatično-životnoj sferi obično stiče i nosi kao teret.

Uzroke za to citirani autor pronalazi u suštinskom dvojstvu „ljubavi prema *logosu*”. Ona je, nastavlja on, oduvek bila „i istorija i zadatak” – ali je u svom prvom svojstvu, kao disciplinarni entitet, odista (od)umrla. Stav dotičnog proučavaoca je da, otprilike od osnivanja *Modern Language Association*, obitavamo u „postfilološkoj fazi”. Njoj je, veli, nakon kraće istorijske uvertire (pedsokratovci, Platon), prethodilo veoma dugo razdoblje, koje je započelo s helenizmom i aleksandrijskom školom, da bi ga okončali veliki nemački filolozi-klasičari. Od svih njih se u „postfilologovom” tekstu spominje samo jedan: August Boeckh (1785–1867).

Upravo je u njegovoj monumentalnoj *Enciklopediji i metodologiji filoloških nauka* (*Encyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften*, 1877) bio upotrebljen izraz „zadatak filologije” („die Aufgrabe der Philologie”). Ta disciplina, kako se tu navodi, stremi da „поново спозна оно већ спознато, да га чисто представи, да одстрани кривотворине које настају током времена, а и погрешно разумевање, те оно што се не појављује као целина да уједини у једну целину” (Boeckh 1886: 15; prev. prema Лома 2014: 48). Već se iz takve formulacije nazire da je Boeckh, kao filolog na koga će se filozof Wilhelm Dilthey nadovezati sa razdvajanjem prirodnih i

duhovnih nauka, za *univerzalnu filološku nauku* rezervisao „средишње место у једино правом, целовитом образовању хуманости као свеукупне људске духовности” (Јома 2014: 40–41). Filologija se u toj, najobuhvatnijoj viziji uspostavlja kao nadređena svim ostalim disciplinama, jer zahvata celokupno znanje o prošlosti. Krajem 19. veka bilo je rasprostranjeno stanovište po kojem su već „filologizovani” ne samo umovi i kulture, nego i oblasti poput evolucionističke biologije; nije manjkalo ni zahteva da se obrazovni sistem u celini podredi filologiji. Umesto toga, uslediće njena „balkanizacija”, u sklopu koje je kombinovanim negativnim dejstvom pozitivizma i fenomenologije ona bila „поцепана на различите узрочно-последичне ланце или пак издвојене феномене, те препуштена њима адекватно парцијалним методологијама” (39). Ispostavilo se da su se njeni poslenici samo nakratko približili ostvarenju sopstvenih snova,² u kojima je razgranato polje njihove njihove ekspertize uživalo privilegije *prima scientiae*.

Zanimljivo je da naš američki autor u svom svečarskom prilogu – gde je usput fino primetio da i učenjaku koji je voleo da ponavlja kako mu kao lingvisti ništa lingvističko nije strano na grobu ipak stoji natpis *ROMAN JAKOBSON / MOSCOW 1896 CAMBRIDGE 1982 / RUSSKIJ FILOLOG* – propustio da prizove one nemačke romaniste koji su, premeštanjem akcenta sa *la langue* na *la parole*, uspeli da spreče potpunu defilologizaciju proučavanja književnosti.³ Ali, ni tema ovog teksta nisu ta trojica heroja i pripadnika Vosslerove škole (L. Spitzer, E. R. Curtius, E. Auerbach), nego ono što se nakon njih (i uz kontinuirane odjeke njihovih zamisli) zbivalo u

---

² Michel Foucault u *Rečima i stvarima* (1966) tvrdi da su se u 19. veku izređala tri modela humanističkih nauka: *biološki, ekonomski i filološki*. Kuriozitet je da se kao personifikacija trećeg u tom dijahronijskom preseku pojavljuje – Freud. Čudljiva fukoovska taksonomija ili verna, na suverenom poznavanju istorije sazdana prezentacija? Proveri Fuko 1971: 398–399.

³ Istina, učinio je to tokom devedesetih, prvo u tekstu o jednom od pripadnika te generacije kao „poslednjem Evropljaninu” i preteći kulturalne kritike (vidi Holquist 1993), a onda i u prikazu zbornika posvećenog filologiji kao „izazovu” književnoj istoriji (uporedi Holquist 1999). Dve godine nakon članka iz *PMLA*, pišući o razlozima zbog kojih bi „trebalo da se sećamo filologije”, detaljno će prikazati i raniji nemački kontekst (pogledaj Holquist 2002). Naposljetku će se opsežnije pozabaviti ne samo njenim „zlatnim dobom” (na potezu od Friedricha Augusta Wolfa do Fiedricha Nietzschea), nego i „filologijom u doba svetske književnosti”, saglasivši se s uvođenjem pojma „svetska filologija” (Holquist 2011: 284), kojeg čemo se dotaći u poslednjem odeljku ovog teksta; a plasirao je i hipotezu da će se ona svoju pažnju ubuduće preusmeriti sa materijalnih i digitalnih „spomenika” ka „fizičkom činu čitanja kao takvom” i postati „neurofiziologija pismenosti” (285).

minulih pola veka. Tokom tog perioda će, barem u svojim najproduktivnijim konceptualizacijama, filologija produžiti da pruža otpor dominantnim strujama humanističke proizvodnje znanja, dokazujući uvek iznova da je (i) njen identitet relacijski, zavisan od zadatka koji na sebe preuzima, pa i „od onoga čemu se ona suprotstavlja” (Culler 1990: 49). Ovdje ćemo to razmotriti na nekoliko primera, pri čemu nam se svaki od njih – osim što ilustruje karakterističan pogled na prošlost, sadašnjost i budućnost književnih „studija” – čini reprezentativnim za po jednu od proteklih decenija trajanja debate o filologiji. Dakako da i sama ta debata jeste deo filologije, baš kao što je i svaka istorizacija filologije ujedno i njeno upražnjavanje.

2.

Krenemo li hronološki, lako ćemo uočiti da je sedamdesetih najmoćniji suparnik još uvek bila lingvistika. Upadljivo je to i u radovima najlucidnijeg jugoslovenskog teoretičara književnosti, Svetozara Petrovića (1931–2005). Na početku njegove *Prirode kritike* (1972) nalaze se izrazi zahvalnosti (predvodniku Čikaške kritike, uredniku časopisa *Modern Philology*, te teoretičaru *humanistike*) Ronaldu Salmanu Craneu, kao i članovima Sekcije za teoriju književnosti Hrvatskog *filološkog* društva (HFD). Svoju je metodološku poziciju Petrović (iz)gradio pod geslom o potrebi „prevladavanja antipozitivističke pobune”. Na terenu proučavanja književnosti, ta je pobuna bila inspirisana lingvistikom, uz oslonac na koju se odvijao i poduhvat „nauke o književnosti”. „Imanentisti” su, jednostavno, književnu analizu redukovali na lingvističku. *Prirodom kritike*, kao jednim od prvih teorijski zaokruženih pokušaja da se prevaziđu ograničenja tzv. unutrašnjeg pristupa – čiji su sledbenici i u Zagrebu prigrlili semantičku autonomiju teksta i shvatanje književnosti kao „umetnosti reči”⁴ – učinjen je korak unatrag, ka „majčinskom” nasleđu filologije, kojoj su akcije u tom času stajale veoma nisko. Premda donekle apstraktna, argumentacija nije mogla biti jasnija:

Pitanje o relevantnosti filologije – pitanje o njenom značenju za svijet, za čovjeka, o njoj odgovornosti prema svijetu i čovjeku – odjekuje danas unutar zidova svakog univerziteta u svijetu, svakog bar univerziteta koji je vrijedan toga imena. I sud o njoj

---

⁴ Za Petrovićev otklon od tzv. zagrebačke škole, okupljene oko časopisa *Umjetnost riječi*, vidi Beganović 2016.

današnjoj ulozi češće je porazan nego ikakav drugačiji. (Petrović 1972: 172)

Razlozi zbog kojih je taj sud porazan leže u lingvističkoj „invaziji” i razvijanju nauke o književnosti po analogiji sa lingvističkim *aistorizmom*, koji se „*pred prljavštinom svijeta povlači u kulu od slonove kosti*”, ostajući nesposoban za bilo kakvu, kamoli kreativnu viziju prošlosti. Petrović kao rešenje nudi „filologiju u vremenu”, čije je uporište u ideji da se *zadatak „svetske filologije našeg vremena”* sastoji u dokazivanju da smo ono što jesmo „postali kroz istoriju”, da to „možemo da ostanemo samo u njoj” i da „samo u njoj možemo da se razvijamo” (Auerbah 2009: 119). Protivno asocijacijama o anahronosti, pedanteriji i dosadi, koje je budila kod većine njegovih savremenika, filologija u vizuri pisca *Prirode kritike* – pod pretpostavkom da se ne iscrpljuje u pozitivističkom determinizmu i ne teži kauzalnom *objašnjenju*, nego na hermeneutičkom protokolima zasnovanom *tumačenju* – nije ni prašnja, ni autistična, ni epistemološki naivna. Suvim suprotno: mada su je nehajni i zlobni brkali sa frenologijom i drugim pseudo-naukama, ona je jedina moguća protivteža sterilnosti nauke o jeziku, koja je pri svakom dodiru sa književnošću skupo plaćala ideal objektivnosti i zanemarivanje konteksta. Petrović ističe i da su filolozi dužni da vrata svoje „laboratorije” drže širom otvorenima, kako bi iz nje povremeno mogli da izađu bilo „u svet”, bilo u prostor neke druge discipline. Već je tada – idući ispred svog vremena – bio pristalica interdisciplinarnе „refrakcije”.

Odatle se naslućuje da je njegov filološki entuzijazizam imao i političke konotacije. Permanentno se Petrović pita „*o mogućnosti jedne angažirane filologije*” (177):

Kod nas, u ovoj zemlji, pitanje o relevantnosti filologije dobiva međutim i jedan drugi oblik, jednu zapravo osobitu dimenziju. Filologija – koji put samo stručni jezik filologa, koji put samo filologova vizit-karta, ali koji put i gotovo kompletan radni potencijal u ponekoj užoj filološkoj disciplini – znade u nas biti angažirana u ulozi što je u razvijenim zemljama danas ispunjavaju otuđeni dijelovi nauka vrste ekonomije, sociologije, antropologije, politologije: u ulozi dakle pseudo-naučne ekspertize kojoj je svrha mistifikacija stvarnih odnosa u društvu, opravdavanje neke reakcionarne, obično agresivne politike, obrana socijalnog status quo. (172)

Tu je očito vrebao i vreba najveći rizik od zloupotrebe, jer je i filologija kroz istoriju neretko bivala ne samo antimodernistička i autoritarna,⁵ nego i neskriveno ksenofobna i šovinistička, privržena perverziji „fašizma maternjeg jezika” (Ch. Hutton) i, katkada, besprizorno arijevska. Znamo da se nacionalizam, u nastojanju da državno sponzorirano objedinjavanje znanja iskoristi za objedinjavanje nacije, redovno naoružava filologijom. Kao deklarirani levičar, Petrović opasnost od političke manipulacije 1971. imenuje *etnocentrizmom* nezavisno od toga da li ona potiče od rasizma ili evropocentrizma, odnosno – u jugoslovenskim koordinatama – od „*nacionalističkog ekskluzivizma*” ili „*integralističkog hegemonizma*” (175). Prema njegovom viđenju, filologija mora smoći snage da umakne kako lokalističkim scilama, tako i globalističkim haribdama. Njen angažman on naziva *angažmanom za istinu*.

Iz takve perspektive, obaveza filologa prema zajednici kojoj pripada nije ništa drugo nego da bude – filolog. U javnim debatama poput onih o „položaju i nazivu” jezika, pripadnosti pojedinih pisaca pojedinim nacionalnim književnostima, ili o alternativama kakva je ona između „jugoslovenske književnosti” (jedinina) i „jugoslovenskih književnosti” (množina), autentičnom filologu profesionalno poštenje nalaže da zauzme gard „tumača, a ne vođe, pedagoga a ne mistagoga” (239). Filolozi, po Petroviću, treba da prednjače i u pružanju otpora nametanju herderovskog svetog trojstva jezika, nacije i duha. Osuđujući politikantsko ponašanje stručnjaka, koje nalikuje „*praksi državnog ureda za jezik*” (178), on se zalaže za demistifikaciju čitavog grozda pojmova koji (od „nacionalne književnosti” nadalje) proističu iz nečega što je Spitzer zvao *nacionalnom tautologijom*. Istom projektu demontaže valja – preko njihovih filoloških korelativa – podvrgnuti i druge identitet-ske kategorije.

Dodajmo da se Petrović nije zadržao isključivo na filološkim načelima. Način na koji se i sâm bavio (kako indijskom ili kineskom, tako hrvatskom ili srpskom) književnom prošlošću najbolje ilustruje njegovo poimanje filoloških strategija. Posebno to važi za blistave, mada nedovršene radove o

---

⁵ Ni slavni nemački romanisti nisu bili politički nevini. Ne doima se netačnom ocena da se iz konzervativizma mogu izuzeti „delimično Spitzer, možda Curtius i zasigurno Auerbach” (Suvin 2003). Spomena je vredno da Spitzerov interpretativni metod po Auerbachu „istoriju poznaje samo kao istoriju emotivnih formi”, ali i da je Spitzer docirao da je Curtius „nemački *Geist*” napustio tek nakon što su nacisti napali „besmrtnog Goethea” i – pobili šest miliona ljudi. Levičar je bio jedino Auerbachov asistent Werner Krauss.

poeziji Jovana Pačića (1975–1976) i prevodilaštvu Laze Kostića (1986). U njima je – uz dijalektiku mikroskopije i makroskopije – u pogon bio stavljen kompletan organon filoloških umeća: od empirijsko-tekstoloških, preko herme-neutičko-kritičkih, do spekulativno-kulturoloških. Pritom se radilo o osobenoj vrsti filološki nenadmašno kompetentne čitalačke imaginacije, koja je u svom krajnjem, narativizovanom izrazu podrazumevala izostanak bibliografije, a u studiji o Kostiću i fusnota.

3.

Takvog se pristupa – koji je, iako se Petrović ne odriče fleksibilnosti nesistematičnog, (para)učenjačkog, humanističkog istorizma, uključivao i minucioznu primenu strogih, (infra)učenjačkih, retoričkih procedura – ne bi postideo ni Paul de Man (1919–1983). Petrovićevska *filologija u vremenu* bi se, uostalom, dala porediti sa demanovskom *retorikom temporalnosti*. Međutim, ovde nam je od primarnog interesa to što je De Man, inicirajući povratak filologiji, ustoličio jednu osobenu žanrovsku tradiciju.

Da podsetimo: glasoviti tekst „Povratak filologiji”,⁶ kojeg je on objavio godinu dana pre smrti, nastao je kao odgovor na članak Waltera Jacksona Batea. U toj jednokratnoj polemičkoj razmeni – koja se ticala nastave engleskog jezika i književnosti, ali i stanja u humanistici uopšte – harvardska je strana za krizu književnog obrazovanja krivila odustajanje od klasičnog „ideala *litterae humaniores*” (Bate 1982: 47), autodestruktivnu fragmentaciju i prodor poststrukturalizma oličen u „prpošnom Parižaninu, Jacquesu Derridi”; dok je jejska raskrinkavala „ukorenjene pedagoške navike” (Man 1986: 21) i, na zaprepašćenje brojnih, dekonstrukciju uzela u zaštitu *kao filologiju*, a implicitno i kao poslednju liniju odbrane univerzitetske autonomije. Kako god, nema nikakve sumnje da, makar u anglosaksonskim miljeima, doslovce *od tada* prestaje slepilo za filologiju i oglašivanje o nju. U teorijski diskurs o književnosti ona se, uistinu, vratila tek sa De Manom, blagodareći kome je prestala da bude prognani pojam i predmet podsmeha.

---

⁶ Istoimene tekstove potpisaoe docnije medijevalista Lee Patterson (1994), teoretičar Jonathan Culler (2002) i lingvista Ludwig Jäger (2013); Edward Said je, kao što ćemo videti, tako nazvao jedno poglavlje u svojoj faktički poslednjoj knjizi, dok će samu sintagmu u naslovu jednog članka iskoristiti Martin G. Eisner (2011); pisalo se i o „ponovnom pojavljivanju” (G. G. Harpham), o „filologiji u novom ključu” (J. McGann), o „post-humanoj” (S. Kay), o „divljoj filologiji” (S. Naithani); komentarisano je bio njen *update* (N. Wegmann) isl. O tome da silna pozivanja na povratak konstituišu žanr, vidi Glavaš 2015.

Interesovanje za nju je, dakle, oživljeno sa prilično neočekivanog mesta.⁷ Vremenski se, pak, to oživljavanje poklopilo sa okončanjem „zlatnog doba” književne i kulturalne teorije (1965–1980).

Potonja konstelacija ne sme biti ignorisana. Svakako da nema ničeg pogrešnijeg od pomisli da se De Man pri okretanju filologiji odrekao svojih dotadašnjih teorijskih postavki. Ali, odnos filologije i teorije on je razumevao bitno drugačije od većine svojih kolega, koji su – poput analitičkog kritičara Renéa Welleka, u čijem se sistemu, kao i kod imanentnog analitičara Wolfganga Kaysera, uloga filologije iscrpljuje u sređivanju građe i obavljanju predradnji za „pravo” proučavanje – skrivali eskalaciju najvećeg paradoksa: da su zagovornici nauke o književnosti, dodvoravajući se lingvistima kao svojim anti-filološki raspoloženim partnerima (koji su se povinovali Saussureovom *dictumu* i, za potrebe bavljenja „prirodnim” jezikom, napustili izučavanje pismenosti i literature), filologe dugo posmatrali kao svoje najveće neprijatelje. U tom pogledu, De Manova pozicija nije bliska samo Kennethu Burkeu ili Williamu Empsonu (filološki osvešćenim ekscentricima koji u replici Bateu bivaju protivstavljeni teoretičarima kao što su I. A. Richards ili R. P. Blackmur, L. Trilling ili N. Frye); ona je srodna Curtiusovoj koncepciji filologije kao nauke pažljivog čitanja, koja nije bila tuđa ni Jakobsonu.⁸ No, umesto na poslednju dvojicu, De Man se uvek radije pozivao na trećeg, najsmelijeg filologa – Friedricha Nietzschea. Bateu zato zamera što ničéanske momente Derridinog pisanja čita u egzistencijalno-nihilističkom, umesto u filološkom ključu. U jednom će intervjuu i za samoga sebe reći da je „filolog, a ne filozof” (Man 1986: 118) – iako su manje-više svi, nezavisno od stepena upućenosti, bili i jesu skloniji da ga

---

⁷ Ne iznenađuje da je Camille Paglia insistirala na antitezi između američke dekonstrukcije i nemačke filologije. Teza ogorčene osporavateljke dekonstrukcije bila je sledeća: mada nam nudi „najbolju i najobuhvatniju kritiku kulture” (Palja 2002: 283), filologija je „u otuđenom modernom svetu fragmentarnosti i subjektivnosti” (245) odbačena zarad „pogrešno shvaćenog francuskog stila uzvišenog, autoreferencijalnog, pseudo-filozofskog načina razmišljanja, koji nijednom američkom kritičaru ne ide od ruke” (244).

⁸ Osim za poeziju senzibilnog „ruskog filologa”, među malobrojne lingviste koji se nisu odrekli filologije – nego su, naprotiv, proučavaocima književnosti poručivali da je svaki posao u njihovoj struci filološki i da onaj ko se bavi književnošću mora posedovati čulo za filologiju – spada i Otto Jespersen. Nepristajući na oštro razdvajanje jezika i govora, on je u „opštoj filologiji” video kopču između lingvistike i kulture, poveravajući joj misiju koja će u sosirovskoj (antifilološkoj) tradiciji biti poverena disciplini čiji pobednički pohod dovršavaju *Elementi semiologije* Rolanda Barthesa iz 1964.

tretiraju kao književnog teoretičara koji je nadahnut jednim specifičnim tipom „ljubavi prema mudrosti“.

Bez obzira na dekonstrukciju, De Man će u „Povratku filologiji“ glavnog saveznika pronaći u naizgled staromodnom Reubenu Broweru, kod koga je 1950-ih na Harvardu pohađao opšteobrazovni kurs „Interpretacija književnosti“, poznatiji kao „Humanities 6“ („HUM 6“). Apostrofiranje te činjenice bilo je odapinjane još jedne strelice u Bateovom pravcu. Uvodeći studente u ono što je Richards zvao „praktičnom kritikom“, Brower je po De Manu demonstrirao redak talenat za „puko“ čitanje, koje prethodi bilo kakvoj teoriji. Takvo čitanje je „duboko subverzivno za one koji o nastavi književnosti misle kao o zameni za nastavu teologije, etike, psihologije ili intelektualne istorije“ (24); ali, ono se jednako mnogo razlikuje i od usko shvaćene književne kritike, pošto „pažnja spram filoloških ili retoričkih tvorevina jezika nije isto što i estetsko ocenjivanje“.

Koliko je to razlikovanje De Manu bitno sugerise nam i njegov iste godine štampani tekst „Otpor teoriji“, kojeg – tim pre što će dva štiva sukcesivno biti preštampana u istoj, po jednom od njih nazvanoj knjizi – treba čitati uporedo sa tekstom o povratku filologiji. Teorija je za De Mana ono što nastaje „kad predmet diskusije više nije značenje ili vrednost, već modaliteti stvaranja i recepcije značenja i vrednosti koji prethode njihovom ustanovljavanju“ (7). Njegovim rečnikom kazano, nju ne zanima *gramatičko*, nego *retoričko čitanje*. Prvo je upereno na sadržaj i fundirano na vanlingvističkim generalizacijama, dok je drugo figuralno; prvo vodi ka „femenalizaciji“ (mešanju učinaka jezika sa fenomenima stvarnog sveta), dok drugo polazi od toga da je jezik (usled arbitrarnosti znaka) slobodan od referencijalnih ograničenja; prvo je otpor teoriji, dok je drugo – teorija sama. U poslednjem izvodu, iako se i po De Manu uspon teorije podudara sa uvođenjem lingvističke terminologije u promišljanje književnosti, otpor teoriji nije ništa drugo doli otpor filologiji. Kao i Petrović, potpisnik *Slepila i uvida* želi da sačuva filologiju za teoriju i teoriju za filologiju; za razliku od potpisnika *Prirode kritike*, u suprotstavljanju njihovom razdvajanju De Man mestimice ne preza ni od toga da ih izjednači.

Ako je na pedagoškoj ravni Bateu zamerao favorizovanje istorijskog i humanističkog, nauštrb retoričkog i filološkog ustrojstva nastave književnosti, u metodološkoj je ravni neslaganje između njih bilo posledica De Manovog ubeđenja da treba izbegavati postojeće interpretativne kodove i da je, umesto u rutinski-zdravorazumsko razotkrivanje smisla tekstova, po-

trebno upustiti se u rudarsko detektovanje kontradikcija koje su sastavni deo proizvodnje svakog smisla. Tu negde leži i De Manova osnovna poruka, koja se svodi na to da je filologija – oko čije će se definicije i danas malo ko složiti s malo kim – istovremeno naziv kako za *utemeljenje*, tako i za *protiv-utemeljenje* (teksta, koherencije, porekla, identiteta...). S obzirom na intelektualno nagnuće onih koji su se u međuvremenu trudili da realizuju De Manovu zamisao, Jonathan Culler nije bio u krivu kada je opazio da se povratak filologiji odvija u formi *anti-foundational philology*. Jer, koliko god da filološka praksa teče svojim tokom, u teoriji su najšire shvaćeni antiesencijalistički impulsi nadvladali.

De Manova vera u filologiju i „povratak kao polazište” – koja je, nimalo neopravdano, doživljavana i kao stanovito „filološko luteranstvo” – bila je nepokolebljiva, ali dvosmislena. Zahvaljujući njemu, pojam filologije postao neuporedivo frekventniji, premda ne i jasniji. Jaka rezonanca, na koju je njegov tekst od samoga početka (otkako je reč „filologija” pala) nailazio, podrazumevala je ne samo razumevanje i saglasnost, nego i nerazumevanje i osude. Kao što je sa dekonstrukcijom i u drugim situacijama umelo bivati, ni filolozi nisu znali šta će s njom, pošto joj je delovanje bilo podjednako sugestivno i zbunjujuće. Spontano je iskrslo pitanje: može li se uporedo biti i *filologo-centričan* i *anti-logocentričan*? Ili: da li je za humanistiku povratak filologiji lek sa kojim će biti unet i virus? Zanimare li se te *teorijske* nedoumice, De Manu moraju biti priznate *istorijske* zasluge. On je promenio smer njihovanja klatna i umnogome doprineo promeni položaja discipline, o kojoj se pri preganjanjima oko humanistike nakon njegove invektive više nigde nije diskutovalo pežorativno, već u najmanju ruku neodređeno i oprezno. Rečima Jana Ziolkowskog: „filofilolozi” su napokon počeli da se oporavljaju od teškog poraza koji su im početkom prošlog veka naneli „mizofilolozi”.

4.

Potvrdila su to i dešavanja na prelasku u devedesete. Nakon što je 1988. konferencija „Šta je filologija?” održana na Harvardu – čime je De Man Batea simbolički pobedio i „u gostima” – radovi sa nje objavljeni su 1990. u *Comparative Literature*, a potom i u zborniku *O filologiji*, kojeg je uredio Ziolkowski. Iste godine Stephen Nichols priređuje temat u časopisu *Speculum*, kojim je promovisana „nova” filologija, zaokupljena u prvom redu starijom frankofonom književnošću i aktuelizacijom pitanja o „buđućnosti Srednjeg veka”.

Šta je (bilo) novo u *new philology*? Ne toliko ukazivanje na značaj negdašnje „kraljice nauka” (kojeg su dotad postali svesni i oni koji su ga uporno negirali), koliko teorijski i praktični *otpor* spram „starog” filološkog dogmatizma. Plodovi novonastale orijentacije najopipljiviji su u sferi „tekstualne kritike” ili „pragmatike”, gde je generisan otklon od kanonizovane tehnike priređivanja rukopisnih tekstova. Tu je Nicholsova preteča bio Bernard Cerquiglini, autor interesantnog polemičkog spisa *Pohvala varijanti* (*Éloge de la variante*, 1989), čiji je ništa manje znakovit podnaslov glasilo *Kritička istorija filologije*. U toj knjizi je pozitivistička filologija prozvana *Monsieur Procruste*, čime je aludirano na nasilje koje je vršila nad građom. Preuzimajući koncept „pokretljivosti” teksta – koji je, analogno peri-lordovskoj „multiformnosti” usmenog izraza uveo Paul Zumthor – Cerquiglini se prema *variance* ne odnosi kao pedant, nego je slavi prepuštajući se bartovskom *jouissance*. Nije stvar u tome da srednjovekovno pisanje usled rukopisne transmisije proizvodi varijante: varijantnost je njegovo inherentno svojstvo, bez kojeg medijevalne tekstualnosti ne bi ni bilo. S tim da nijedna varijanta nije ni tačna, ni konačna!⁹

To je već bila ozbiljna teorijska provokacija, pri kojoj se Cerquiglini nije pozivao na De Mana, ali jeste na Foucaulta. Daleko od toga da su odbacivanje intencionalne zablude i postuliranje anti-pozitivističkog autora-kao-funkcije jedini elementi poststrukturalizma u njegovom, takoreći, *tekstonazoru*. Poput samog teksta – koji destabilizacijom postaje toliko fluidan i neuhvatljiv da paratekstualno okolje i (na)čin prenošenja „vizuelne i verbalne misli” (Nichols 1997: 11) u poređenju s njim prestaju da budu semantički inferiorni – autorska instanca je kod Cerquiglinija relativizovana u samom zametku, pošto je za ravnopravne ko-autore iliti ko-funkcije (ko-fikcije?) on proglašavao prepisivače, ilustratore, rubrikatore i sve druge koji sudeluju u proizvodnji teksta. Novina je bila sadržana u opredeljenju da tekst ne postoji mimo vlastite materijalnosti: stoga će se Nichols truditi da kao opštu oznaku patentira termin *materijalna filologija*.

---

⁹ Cerquiglini je, logično, još osamdesetih u kompjuteru prepoznao savršeno oruđe za realizaciju sopstvene vizije medijevalne tekstualnosti, tj. srednjovekovne varijantne estetike. Rezultat edicionog postupka po njemu i ne treba da bude štampana knjiga, nego – hipertekst. Ali, neće svi njegovi poštovaoci s jednakim elanom krenuti put *hi-tech-filologije*, među čijim bi ograncima imale valjda biti delatnosti *à la filo-blogging*. Ona i „kulturna informatika” (sa pretećim oblastima poput „medijske” arheologije) ionako pripadaju zasebnom području – takozvanoj „digitalnoj humanistici”, koju u celini izostavljamo iz analize.

Naravno da se za ključni materijalni artefakt uzima rukopis, preciznije „matrica rukopisa” (*manuscript matrix*), koja kao „jedini preživeli svedok” poprima karakteristike badjuovski dalekosežnog događaja i istinske „kulturne drame”. Naći se „licem u lice” s rukopisom: to je jedini imperativ materijalne filologije. Ne bežeći ni od mikroskopa i hemijskih testova, ona objektu svoje fascinacije prilazi sa nepoverenjem neuobičajenim za prethodne generacije filologa, koje su energiju (po)trošile na potragu za nečim što je navodno izgubljeno, nastojeći da (kao proklamovani ishod tzv. niže filološke kritike) uspostave „najautentičniju” varijantu i isporuče kritičko izdanje teksta. Kulminacija tog „tekstualnog idealizma” – pred kojim će, po Nicholsu, uz delimični izuzetak nešto sofisticiranijeg Auerbacha, pokleknuti i legendarni Nemci – bila je metodologija Karla Lachmanna. Prema njegovom nauku, u prvoj fazi priređivanja treba utvrditi hijerarhiju varijanti, rekonstruisati genealoško stablo rukopisa (*stemma codicum*) i, ako je moguće, doći do tekstualnog *arhetipa* (od kojeg vode poreklo sve druge varijante); da bi se u drugoj fazi – kada, po obavljenoj *recenziji*, nastupi *emendacija* – prešlo na popunjavanje lakuna i uklanjanje grešaka.

Materijalna filologija ni za šta od toga preterano ne mari. Umesto vertikalnog, ona nudi horizontalni model, u kojem se greške kao takve ne priznaju. Prepisi prepisa ili kopije kopija predmet su analize čak i kada su autografi i originali dostupni; delom teksta ili krnjim tekstom barata se kao da ni po čemu nisu inferiorni spram celovitih verzija. Takav filološki agnosticism

prednost daje rukopisu kao primarnom mestu proizvodnje značenja; ono se može se uporediti s asimptomom kojoj se srednjovekovni tekstovi konstantno približavaju, ali koja nikad ne dobija svoj definitivni oblik. To ne znači da su oni nužno nepotpuni, nesposobni za jasna značenja ili osuđeni na neodlučivost. Daleko od toga. To znači da, pripadajući „živim formama”, verzijama koje su u određenoj „kulturi” proizveli jedan ili više pojedinaca, niti jedna od verzija, ma koliko bila celovita, ne može biti smatrana merodavnom. Još važnije, čitav koncept „autoriteta”, ukoliko ga se primeni na sekularnu književnost, može biti shvaćen kao himera, ideal kojem teže neki autori, iako je njih manje nego što bi se pomislilo. (17)

Usled ovakvog podriivanja autoriteta teksta moglo bi se govoriti i o *post-tekstualnoj* filologiji – mada se Nichols, zastupajući stanovište o neo-

dređenosti teksta, ne protivi ni odrednici *postmoderna*. Ravnodušnu prema tekstualnim genealogijama i dijahronijskoj lingvistici, materijalnu filologiju tangira sâmo prenošenje teksta kroz vreme i njegov opstanak na različitim prostorima.

Tim je svojim odlikama „nova” filologija bila u dosluhu sa Novim istorizmom (*new historicism*), koji se – kao jedno od preovlađujućih teorijskih usmerenja potkraj prošlog veka – od starog, pozitivističkog istorizma, uključujući i njegov široki filološki rukavac, distancirao konceptom retrofleksije (tj. uzajamnog odražavanja književnosti i društva), te vođenjem računa o tome da nije samo tekst istoričan, nego i istorija tekstualna. Zaključci novoistoričara, kao i zaključci pobornika materijalne filologije, uvek idu istom pravcu: ka nalazu o ideološkoj strukturiranosti prošlosti, odnosno svih njenih „varijanti”. Zato je konfrontacija „nove” sa „starom” filologijom bila i politička. Paralelno s odupiranjem scijentizmu, pružan je otpor parohijalno-nacionalističkim eskapadama, kao i neodmerenim institucionalnim aspiracijama koje su filologiju svojevremeno kompromitovale.

U ništa manjem saglasju materijalna filologija bila je i sa sveopštom kulturalizacijom, kao i sa samim studijama kulture (*cultural studies*). Ali, ukoliko se jedna od krucijalnih funkcija filologije oduvek sastojala u prevođenju idealističkih programa kulture u empirijsku formu, onda se tom usaglašenošću može protumačiti i ocena da je čitava disciplina, kao „proto-humanistička empirijska nauka” (Guillory 2002: 28), doživela propast. Oni koji tu propast opisuju kao „upadljivu i zagonetnu činjenicu” (30) izgleda previđaju da se u doba kulturalnih „studija” desila radikalna, *filozofska* promena u razumevanju kulture. Zbog te promene Nicholsova filologija, izuzimajući oblast izučavanja srednjovekovne književnosti, nije ni mogla preuzeti kormilo.

Dometi te filologije bili su još slabiji na širem humanističkom frontu, gde je uprkos izvesnom stepenu „refilologizacije” i (zakasneloj) osveti predpostukturalističkoj teoriji, ona ostala u opoziciji. Na vidiku (još) nije bio nikakav *philological turn*.¹⁰ Ako se tokom poslednje decenije prošlog veka u humanistici i odigrao nekakav zaokret, njegova je narav bila – antropološka.

---

¹⁰ Posredan dokaz za to je i okolnost da pojam filologije (koji je 1976. očekivano izostao iz *Keywords* R. Williama) ne samo da nije obrađen u cenjenom zborniku *Critical Terms for Literary Study* (čiji su priređivači 1990. bili F. Lentricchia i T. McLaughlin), nego ga kao samostalne jedinice nema ni u *Glossary of Literary Terms* M. H. Abramsa – čak ni u izdanju iz 2009, čiji je su-autor bio jedan od učesnika debate o filologiji.

Ali, umesto da baštine tradiciju filologizacije antropologije, mnogi „neofilolozi” se nisu suprotstavljali trendovima. Imajući u vidu da su neki doživeli kao filološki fetišizam, a neki kao gubljenje fokusa i udar na filologiju, početkom stoleća je naprosto morao uslediti još jedan rezolutan poziv na povratak izvornom duhu discipline. „*Hard core* filologija” uzvratice udarac.

5.

U njeno je ime – što je bilo gotovo toliko začudno koliko ono što je učinio De Man – istupio Edward W. Said (1935–2003), na svojim posthumno publikovanim predavanjima koja je održao u epicentrima akademske humanistike, na univerzitetima Kolumbija (2000) i Kejmbridž (2003). Ispada da se i on filologiji okrenuo tek pred smrt,¹¹ u svojoj testamentarnoj knjizi. No, u Saidovom slučaju to ne znači da je se i ranije nije doticao, nego da mu se odnos prema njoj menjao. Ono što je dugo bilo izvor strepnje i frustracije, postaće na kraju izvor nade i smisla. Otkud to?

Filologija je u Saidovim spisima iz sedamdesetih pretežno imala negativnu konotaciju. Uzroci za to bili su politički, jer je osuda filološkog esencijalizma bila inicijalno upisana u borbenu prošetu postkolonijalnu kritiku. U prekretničkom *Orijentalizmu* (1978) se, recimo – posve u ničeovskom maniru – spočitava da „čopor filologa ne može da razume” kako je zadatak filologije u tome da *problematizuje* „sebe, one koji se njome bave, sadašnjicu” (Said 2000: 178) i kako kulturu možemo razumeti samo „*kao celinu*, antipozitivistički, intuitivno, saosećajno” (342). U narednim autorovim teorijskim knjigama, poput *The World, the Text, the Critic* (1983), prevladaće pak ambivalencija. Filologija je sve ređe na optuženičkoj klupi, a sve učestalije biva pozivana kao (doduše, ne uvek kredibilan) svedok. Otvoreno se izražavaju simpatije za antiscijentizam Raymonda Schwaba, kome kao etnocentrični negativac biva kontrastiran Ernst Renan.

Premda teorijsko, objašnjenje za to je vrlo jednostavno. Donekle marksistički usredsređen na materijalne i ideološke pretpostavke proučavanja

---

¹¹ Isto važi i za Claudea Lévi-Straussa – što je čudno kada znamo da je čitavog života bio „u brazdi” strukturalne lingvistike. Nakon što je navršio stotu, on u jednom od svojih poslednjih intervjua (iz 2009) predviđa da će „antropologija biti transformisana u filologiju” (Lévi-Strauss 2013: 80). Ukoliko se to zbude, vratice se odakle je, sa naukama kao što je arheologija, i došla.

jezika i književnosti, Said se (uz sav onaj ikonoklastički naboj svojih štiva) nikada u potpunosti ne lišava univerzalija i nečega što je jedan njegov prikazivač imenovao „totalizujućim navikama zapadnjačkog humanizma”. U stvari: njega, kako će tek kasnije priznati, nikada nije ni zahvatio „ideološki antihumanizam teorije”, uključujući i princip kojeg je sâm nazvao „jezičnošću” (*linguicity*) i koji je u strukturalizmu bio aksiomatski apliciran na totalitet ljudskog iskustva. Oko teme suverenosti subjekta Said se manje slagao sa De Manom, nego sa, primerice, Haroldom Bloomom. Zbog toga je i bilo moguće da neke od uveliko osporavanih metanaracija – kakve su *humanizam*, *demokratija*, a nadasve *filologija* – postepeno kod njega počnu da dobijaju pozitivan predznak, ali u jednom naročitom registru: on će spram njih ostati kritičan, ali sa ciljem da ih „iznutra” sadržajno pročisti i ideološki revidira. Said je doista bio anti-humanistički humanista, anti-demokratski demokrata i anti-filološki filolog.

Mada naslov knjige u koju je njegov „Povratak filologiji” uvršten (to) ne obećava, filologija je (ne književna teorija, istorija ili komparatistika, pa ni književna kritika *stricto sensu*) glavna junakinja *Humanizma i demokratske kritike*. Uostalom, unutar istih korica štampan je i autorov predgovor za prevod Auerbachovog *Mimesisa* (1946) – *magnum opusa* filologa kome je Said najviše dugovao. Slično vlastitom uzoru, on filologiju vidi kao sekularnu i svetovnu; ni za njega, kao ni za Auerbacha, ona nije „filologija reči” (*word*), nego „filologija sveta” (*world*); zajedničko nadahnuće im je Giambattista Vico, sa svojom osebjunom *istorijskom intuicijom*; a spaja ih i odbacivanje specijalizacije i dehumanizacije, koje se po Nemcu mogu prevazići samo „sintetičkom filologijom svetske književnosti”. Domovina svih filologa po njima je svet, tačnije svet ljudske istorije.

Polazeći od toga da je filologija „najmanje seksi i najnemodernija od svih oblasti učenja povezanih s humanizmom” (Said 2004: 57) i procenjujući kako je „najmanje verovatno da će se ona pojaviti u raspravama o značaju humanizma za život početkom dvadeset prvog veka”, Palestinac najavljuje da će joj, osim kao „pažljivom, maštovitom čitanju”, pristupiti „u nadi da uvežbana otvorenost prema onome što tekst zbori (i, zajedno sa tom otvorenošću, izvesna doza otpora) predstavlja kraljevski put ka humanističkom razumevanju u najširem smislu te fraze” (xvii). „Nauka čitanja” je, za Saida, vrhunac „humanističkog znanja” (58).

Ipak, *otpor* je i u filologiji presudan. Pozivajući se na islamsko filološko nasleđe, Said napominje da se proces aktivnog čitanja ne završava pukom

repcijom – to jest, onim što označavaju arapsko *ijtihad*, francusko *explication de texte* ili englesko *close reading* – već da nakon toga sledi iskorak u društvo. Zato se i u *Orijentalizmu*, kao kod Petrovića, spominje „filološka laboratorija”. *Izvan* nje se odigrava obračun sa dehumanizujućim silama – globalizacijom, neoliberalnim „vrednostima”, tržišnom ekonomijom (kao eufemizmom za ekonomsku pohlepu), imperijalističkim pretenzijama – u kojem filolog ima pravo i obavezu da uzme učešće. Ukratko, otpor filologa motivisan je humanistički i, kao takav, nema drugih prioriteta izuzev emancipacije i prosvetljenosti. Utoliko je Saidova ideja filologije, za razliku od De Manove, duboko povezana, ne samo sa *humanistikom*,¹² nego i sa *humanizmom*, a u krajnjoj liniji i sa *humanošću*. Štaviše, on je svesno – da li jedino retoričkog efekta radi? – zanemarivao distinkcije između ta tri pojma. Za Saida je filologija istovremeno i kičma humanistike, i oružje humanizma, i sredstvo humanitarne politike.

S jedne strane, on u povratku filologiji vidi zamajac prevladavanja famozne „krize humanistike”, koja je rezultat korporativizacije univerziteta. Humanistika i po njemu jeste u krizi, ali o tome, bolje od idealističkih jermijada (ne samo) konzervativaca – koji, ako su filolozi, ne rade ništa osim što skrštenih ruku i nerasklopljenih knjiga zdvajaju nad sudbinom dekodiranja tekstova u svetu gde *gut lesen* više nije *in*, jer jedva da još postoji i *casual reading* – svedoči ona začudna mešavina dvaju unutar nje odomaćenih toposa: preterane samokritičnosti i preuveličavanja sopstvenog značaja. Ali, iako se njegovo ime u književnoj teoriji opravdano povezivalo i povezuje sa iskorakom iz teksta ka kontekstu i kretanjem od „čiste” estetike ka kulturi, politici, istoriji... Said nam nije delovao previše srećno ni u vremenu koje je probudilo ogromne decentrirajuće (ne samo neevropske i popularno-kulturne, nego i „dženderizujuće”) energije. Verovalo se da će u takvoj atmosferi on, kao personifikacija kritičkog, *contra*-kanonski opredeljenog akademskog duha, osećati kao riba u vodi: umesto toga, u njemu je „proradio” otpor filologa.

S druge strane, ne čudi što se u *Humanizmu i demokratskoj kritici* – uz istraživanje na tome da se istinski humanizam ogleda u prihvatanju, a ne

---

¹² Određenje humanistike Said preuzima iz *Ideje humanistike* (1967), gde je Petrovićev učitelj Crane tvrdio kako se ona temelji na pretpostavci da postoje stvari koje pojedinci ili grupe čine, a čiji ishod nije moguće predvideti naučnim putem – jer su izraz specifično ljudskih mogućnosti i, kao „nepredvidivo izvrsne”, vredne našeg divljenja. O tome detaljnije Brebanović 2013: 79–86.

ukidanju tenzija – polemički citira „Pismo o humanizmu” (1946), u kojem je Martin Heidegger, zajedno s evropskom metafizikom, odbacio i humanističko nasleđe. Prethodno je, ne zaboravimo, isti mislilac s velikim žarom, u najautoritativnijem napadu koji je filozofija izvršila na filologiju, sproveo „razgradnju svih filoloških temelja” (Petrović 2016). Said (ni) to nije mogao prihvatiti.

Najposle, s treće strane: on se, kao što je poznato, nije klonio („dnevne”) politike, usled čega njegov pozni „humanizam” uključuje i komponentu koja je vezana za američki, „humanitarni” intervencionizam Metropole koja se izmetnula u okrutni posthladnoratovski „Natopolis”. I Saidova je filologija, opet poput Petrovićeve, bila nedvosmisleno „lijevo angažirana”. On ne usvaja rortijevsku verziju američkog patriotizma, a ironičan je i spram pragmatičarevog koncepta „akademske levice”. Sledeći Nietzschea, koji je u filološke veštine ubrajavao i strpljivo čitanje sudbonosnih istorijskih događaja, Said je postepeno shvatao da se poslanstvo kritičke filologije ne iscrpljuje u *politici filologije*, već da je nužna i *filologija politike*. Danas je uveliko jasno da se njegov doprinos, barem podjednako koliko u tome što nas je (na)učio *političkom čitanju književnosti*, sastojao i u zalaganju za *književno čitanje politike*. Nemački univerzitetski „mandarini”, koji su se autoritativno zakinjali iza lažne apolitičnosti i sa kojima je Auerbach samo pritajeno polemisao, zasigurno bi u takvim interpretativnim gestovima prepoznali poslovičnu „izdaju intelektualca”; za Saida, pak, nema nikakve sumnje da je jedna od najvećih tekovina moderniteta svest o tome da je svaki diskurs političan i da svaka politika jeste diskurs. Intelektualac koji se te tekovine odriče, odriče se vlastitog poziva. Proglasivši ponovo, posle više od stotinu godina, filologa za oličenje intelektualne egzistencije, Said je – prikazavši filologiju i kao način života – redefinisao filološki *ethos*.

6.

Zahvaljujući takvim probojima, sinergija nebrojenih „povrataka filologiji” na koncu je proizvela ono što su i Petrović, i De Man, i Said – svako na svoj način – priželjkivali, ali nisu dočekali: *povratak same filologije*. Njena samosvest i samopouzdanje počinju da rastu. Najednom, recimo, bivaju oživljene odavno zamrle rasprave o „filološkom znanju”. Ambicije su joj sve veće, u ponekom naletu uporedive i sa onima iz nemačkog „zlatnog doba”. Vidi se to na svakom koraku: dovoljno je spomenuti najkrupnije institucionalne iskorake, kakvi su berlinski istraživački projekt *Zukunftsphilologie*:

Revisiting the Canons of Textual Scholarship (započet 2010) ili časopis *Philological Encounters* (pokrenut 2016).

Ključna reč tekuće rasprave o filologiji nije nikakvo „vraćanje”, nego „budućnost”. Biće da se pred našim očima više ne odvija potraga za filološkom Arkadijom, već za Novim Jerusalimom! Onako kako je Hans-Ulrich Gumbrecht, definišući filologiju kao konfiguraciju akademskih veština usmerenih ka istorijskom očuvanju tekstova, svoju knjigu – odustajući od planirane naslovne sintagme u kojoj bi prva reč bila „poetika” – nazvao *Moći filologije* (*The Powers of Philology*, 2003), filolozi su samo nekoliko godina docnije s punim pravom mogli da kažu kako je njihova *meka nauka u tvrdom vremenu* spremna da ostvari „istorijsku samosvest, univerzalnost i metodološki i pojmovni pluralizam” (Pollock 2009: 948), čime će zadovoljiti važeće kriterije disciplinarnosti. Zbog toga su – a ne zarad samosvrhovite istorizacije – proučavaoci poput Jamesa Turnera, čija knjiga *Filologija* (*Philology*, 2014) ima simptomatičan podnaslov *Zaboravljeno poreklo moderne humanistike*, obuzeti čistotom same discipline. Rezervisani spram akademskih modnih hirova, oni svoj pogled usmeravaju unazad, baveći se uspostavljanjem njenog *vremenskog* kontinuiteta i pozicioniranjem filologije *unutar* humanističkog obrazovanja. Nekako istovremeno, ona je u jednoj od najširih i najsystematičnijih prezentacija, najzad i programski – kao što je, inspirisan Auerbachom, stidljivo predlagao autor koga smo citirali na početku ovog teksta – bila imenovana „svetskom”.

Radi se o zborniku *Svetska filologija* iz 2015, čiji je jedan od priređivača bio indolog Sheldon Pollock. Na Saidovom tragu, a po ugledu na Galilejevo nazivanje matematike „jezikom knjige prirode”, on filologiju – uprkos tome što priznaje njen pad „na dno nečega što bismo mogli zvati velikim lancem akademskog postojanja” (Pollock 2015: 3) – ustoličuje za *jezik knjige humanosti*. Definišući je kao teoriju i istoriju tekstualnosti, primarno je zainteresovan za novi disciplinarni poredak i poziciju koju filologija zauzima na savremenom Univerzitetu. Za razliku od Turnera, Pollock i saradnici su pri istraživanju „raznovrsnosti i kompleksnosti filološkog fenomena u prostoru i vremenu” (12), jednako koliko i temporalnim, zaokupljeni spacijalnim aspektima. Filologija po njima više nije kosmopolitska samo po svom bazičnom opredeljenju (a još manje poradi puke političke korektnosti), nego je i globalna po opsegu. Ona, ponavlja Pollock, ne postoji „samo” *uvek*, nego i *svuda*. Tako se *Svetskoj filologiji*, paralelno sa *vremenskim*, prevazilazi i prostorni provincijalizam: uporedo s evropskom, obrađuju se filologije Indije, arapskog sveta, Kine i Afrike, pošto su i one punopravne

sastavnice – svetske filologije. Koja je, pak, u zaključnom prilogu iz prvog broja *Philological Encounters*, definisana kao „pokušaj da se ostvari ravnoteža između globalnog sagledavanja intelektualne istorije i ispitivanja teorija i tehnika tekstualne prakse” (Dayeh 2016: 413).

Upravo unutar sistema jedinstvenog, univerzalnog znanja, u kojem posebno, ma koliko sporno mesto zauzima i „globalna humanistika”, do punog izražaja dolaze samorefleksivnost filologije i njena kritička funkcija. Zamišljajući je kao *obnovljenu* i *preosmišljenu* – u isti mah demanovski rigoroznu i saidovski političnu – Pollock ju je naslikao kao disciplinu koja, nakon što je jedva preživela fordizam, odlučnije i izazovnije od drugih stoji na braniku obrazovanja, pruža otpor njegovoj komodifikaciji i sprečava kapitulaciju pred kapitalizmom. Zato on povodom nje sve češće poseže za pojmom slobode, govoreći kako o oslobađanju filologije od sebe same (sopstvenih prerasuda i promašaja), tako i o tome da sačuvati filologiju znači odbraniti „najvažnije vrednosti čije negovanje ona podstiče: privrženost istini, ljudskoj solidarnosti i kritičkoj samosvesti” (Pollock 2016: 4). Buduća, oslobođena filologija biće *filologija oslobođenja*.

Ako o toj budućnosti ovde još nešto treba reći, onda bismo se ograničili na predviđanje da će značenje filologije biti šire od onog koje će joj se nametati. Izvesno je da će ona zadržati i rekonstruktivni, ali i dekonstruktivni potencijal; da će je poistovećivati i sa najsitnijim mikro-planom, kao i sa najkрупnijim makro-planom; da će se zato morati zadovoljiti time da bude „i sveprisutna i nevidljiva” (Warren 2003: 20), dozivana kao spasenje i neprekidno ugrožena... ali i da će *otpor*, čiji će se objekti takođe menjati, ostati njeno trajno obeležje.¹³ Pritom se ne čini nemogućim da će u vremenima koja su pred nama na njeno najveće opiranje nailaziti ono što je pred kraj jednog „Povratka filologiji” bilo markirano kao *doxa*, „zdrav razum” iliti svet „prihvaćenih ideala” (Said 2003: 83). Filologija kao *para*-doksalan modus mišljenja i kao uvek i svuda prisutno *para*-doksalno obećanje: nije li to bio i smisao Boeckhovog *Erkenntnis des Erkannten*?

¹³ U samoj praksi, jedna od opcija biće nešto što je u tekstualnoj pragmatiki, ne sasvim sretno, imenovano „disjunktivnom filologijom” (W. Robbins). Naime, polazeći od toga da filologiju prožimaju oprečni impulsi, filolozi bi se ubuduće mogli hrabrije (i „vikovskije”) suočavati s kontingencijom, što bi (osim potencijalne anarhičnosti, koje se možda i ne moramo previše plašiti) kao posledicu – kako na kolektivnom, tako i na pojedinačnom nivou – imalo izraženiju multiperspektivnost filoloških istraživanja. Uzgred, nije li već Petrović, baštineći pluralizam Čikaške škole, bio itekako „disjunktivan”?

Literatura

- Bate, Walter Jackson (1982) „The Crisis in English Studies”, *Harvard Magazine*, 85, 46–53.
- Beganović, Davor (2016) „Filologija i politika iznova: aktuelnost Svetozara Petrovića u promijenjenom kontekstu”, *Croatica*, 40, 60, 1–14.
- Boeckh, August (1886) *Encyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften*, Springer Fachmedien, Wiesbaden.
- Brebanović, Predrag (2013) „Humanistika i ‘javni interes’”, *Reč*, 83/29, 73–92.
- Culler, Jonathan (1990) „Anti-Foundational Philology”, *Comparative Literature*, 27, 1, 49–52.
- Dayeh, Islam (2016) „The Potential of World Philology”, *Philological Encounters*, 1, 396–418.
- Fuko, Mišel (1971) *Riječi i stvari: arheologija humanističkih nauka*, Nolit, Beograd.
- Glavaš, Zvonimir (2015) „Povraci filologije između igre i komentara”, *Croatica* 39, 59, 19–32.
- Guillory, John (2002) „Literary Study and the Modern System of the Disciplines”, *Disciplinary at the Fin de Siècle*, ed. by Amanda Anderson & Joseph Valente, Princeton University Press, Princeton & Oxford, 21–43.
- Holquist, Michael (1993) „The Last European: Erich Auerbach as Precursor of Cultural Criticism”, *Modern Language Quarterly*, 54, 3, 371–391.
- Holquist, Michael (1999) „Erich Auerbach and the Fate of Philology Today”, *Poetics Today*, 20, 1, 77–91.
- Holquist, Michael (2000) „Forgetting Our Name, Remembering Our Mother”, *PMLA*, 115, 7, 1975–1977.
- Holquist, Michael (2002) „Why We Should Remember Philology”, *Profession*, 72–79.
- Holquist, Michael (2011) „The Place of Philology in an Age of World Literature”, *Neohelicon*, 38, 267–287.
- Lévi-Strauss, Claude (2013) „The Setting Sun”, *New Left Review*, 79, 1, 77–90.
- Man, Paul de (1986) *The Resistance to Theory*, University of Minnesota, Minneapolis.
- Nichols, Stephen (1997) „Why Material Philology?”, *Zeitschrift für Deutsche Philologie*, 116, 10–30.

- Palja, Kamila (2002) *Seks, umetnost i američka kultura*, Zepter Book World, Beograd.
- Petrović, Svetozar (1972) *Priroda kritike*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Pollock, Sheldon (2009) „Future Philology? The Fate of a Soft Science in a Hard World”, *Critical Inquiry*, 35, 4, 931–961.
- Pollock, Sheldon (2015) „Introduction”, *World Philology*, ed. By Sheldon Pollock, Benjamin A. Elman & Ku-ming Kevin Chang, Harvard University Press, Cambridge & London, 1–24.
- Pollock, Sheldon (2016) „Philology and Freedom”, *Philological Encounters*, 1, 4–30.
- Said, Edvard (2000) *Orijentalizam*, XX vek, Beograd.
- Said, Edward W. (2004) *Humanism and Democratic Criticism*, Columbia University Press, New York.
- Savin, D. (2003) „The Rule and the Exception: Romance Studies in Germany and Werner Krauss”, *Iablis: Jahrbuch für europäische Prozesse*, https://www.iablis.de/iablis_t/2003/suvink.htm.
- Warren, Michelle R. (2003) „Post-Philology”, *Postcolonial Moves: Medieval Through Modern*, ed. By Patricia Clare Ingham, Michelle R. Warren, Palgrave Macmillan, New York, 19–45.

***

- Ауербах, Ерих (2009) *Филологија светске књижевности*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци и Нови Сад.
- Лома, Миодраг (2014) „Филологија и њене дисциплине”, *Филолошка истраживања данас – том VI: Култура, цивилизација, филологија*. ур. Љиљана Марковић и Александра Вранеш, Филолошки факултет, Београд, 37–52.
- Петровић, Вук (2016) „Хајдегера разградња свих филолошких темеља”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 64, 1, 115–137.

SUMMARY

Predrag Brebanović

PHILOLOGY AS RESISTANCE

The paper is dedicated to philology, its role, status, and perspectives. After an introductory general review and a historical summary, its position in the past half century is analysed. Relations with linguistics, literary theory, cultural studies, and the humanities in toto are taken as a paradigm. It is pointed out that – despite its breadth and adaptability – philology, in its own self-understanding, has resisted all the tendencies that have dominated the abovementioned areas during the indicated period. In the conclusion its current and future activities are considered and projected as a continuation of the described practices.

Key words: *philology; linguistics; literary theory; cultural studies; humanities*